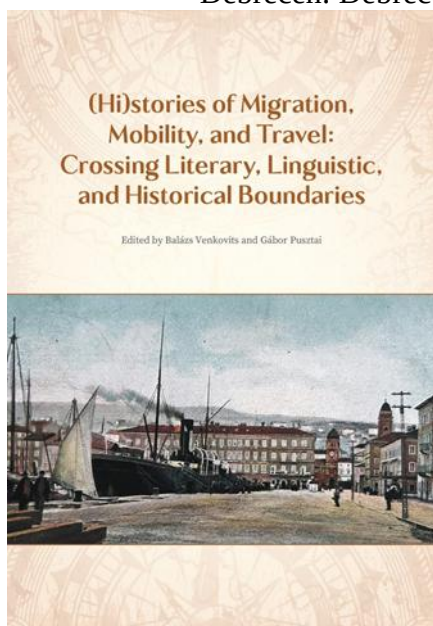

<https://doi.org/10.59424/debreceeniszemle/2025/33/3/404-410>

**Határok, hálózatok és identitások: egyéni sorsok és
a migráció interdiszciplináris megközelítésekben**

Balázs Venkovits – Gábor Pusztai (eds.): (Hi)stories of Migration, Mobility, and Travel: Crossing Literary, Linguistic, and Historical Boundaries. Debrecen: Debrecen University Press, 2024.

A migráció, a mobilitás és az utazás témaköre már a bölcsészet- és társadalomtudományi kutatások egyik meghatározó témájává vált. A Venkovits Balázs és Pusztai Gábor szerkesztésében, a Debreceni Egyetemi Kiadó gondozásában 2024-ben megjelent kötet alcíme is hangsúlyozza e problémakör interdiszciplinaritását: irodalmi, nyelvészeti és történeti kontextusban tárgyalja a migrációs tapasztalatokat, azok reprezentációit és hatásait. Ahogyan az angol nyelvű tanulmánykötet címe és a Venkovits Balázs által írt *Bevezetés* is érzékel-

teti, a szerkesztők és a szerzők legfőbb célja az volt, hogy a migrációt ne csupán a statisztikai adatok, a politikatörténet és a krízishelyzetek, hanem az emberi tapasztalatok felől közelítsék meg, amelyek gyakran hiányoznak a jog- és köztörténeti elemzésekből. Az ilyen és ehhez hasonló kutatások szervesen kapcsolódnak a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karán 2012-ben létrejött *Nemzetközi Migráció-kutatói Központ*hoz, többek között a recenzeált kötet tanulmányai is egy, az általuk 2022-ben megrendezett nemzetközi konferencia előadásain alapulnak.

A könyv külső, formai jegyeit és tartalmi struktúráját tekintve rendkívül igényes és átgondolt. A borítón szereplő iránytű és a fiúmei kikötő – ahonnan az Osztrák-Magyar Monarchiából kivándorlók többsége elhagyta az országot – látképe vizuálisan is kijelöli a kötet tematikus fókuszát. Bár a tanulmányokat áthatja a szakmai-tematikus koherencia, a bennük felvetett kérdések és vizsgálati szempontok sokfélék. Ezt a sokszínűséget a szerkesztők három földrajzi alapon szervezett tematikus egységben tárják az olvasók elé, amelyekben összesen tizenkét elemzés (tizenhárom szerző tollából) ka-

pott helyet. Az első blokk a hollandiai és a holland gyarmatokhoz kapcsolódó migrációs történeteket tárgyalja, a második az Egyesült Államokhoz köthető folyamatokat veszi górcső alá, míg az utolsó rész Közép- és Kelet-Európa népességmozgásaiba enged betekintést.

A Hollandiából és a holland gyarmatokról történő migráció történetével kapcsolatos fejezet nyitótanulmányában Michiel van Kempen a posztkoloniális irodalom egyik visszatérő toposzát, az érkezés és a búcsúzás motívumát taglalja. Írásának középpontjában egy suriname-i költő, Shrinivási (Martinus Haridat Lutchman) (1926–2019) „*Near the Lightship*” című verse áll, amely az identitáskeresés, az idegenség és a honvágy tematikáját járja körül. A szerző a földrajzi helyszínektől (Bramspunt, Nieuw-Amsterdam) indulva halad a metaforikus olvasat irányába, amely a migráns belső konfliktusait és az identitás kettősségét tematizálja. Ezt követően, például Cola Debrot (Holland Karib-térség), Edgar Cairo (Suriname) és Radna Fabias (Curaçao) kontextualizálásával mutatja be a toposz hagyományát a posztkoloniális irodalomban. Teszi mindezt úgy, hogy a toposz szimbolikus erejét (világítóhajó, határ, tenger) nemcsak történetileg, hanem poétikailag is kibontja, új megvilágításba helyezve a migráció és a visszatérés közötti belső feszültséget.

Bozzay Réka dolgozata összegzést nyújt a 16–18. századi Nyugat-

és Közép-Európa közötti peregrináció tendenciáiról. A szerző levéltári kutatások alapján annak a bemutatására helyezte a hangsúlyt, hogy miként járult hozzá a peregrináció a kulturális és tudományos hálózatok kialakulásához, illetve hogyan strukturalta és egyben korlátozta ennek a folyamatát a származás, a vallási hovatartozás és az anyagi háttér. A tanulmány tárgyalja a középkori *peregrinatio academica* és a *kavallierstour* funkcióját a társadalmi státusz, a kapcsolati tőke és az identitás formálódásában, az utazás lehetséges módjait, a peregrináció típusait (kiemelve az országhatáron belüli és kívüli migrációt) és tendenciáit. Módszertani szempontból a vizsgálódás erőssége, hogy a különböző felekezetek (protestánsok, római katolikusok és zsidók) peregrinációját nem nemzeti, hanem európai összefüggésrendszerben értelmezi, így rávilágítva a transznacionális hálózatokra, valamint a vallási és társadalmi kirekesztés/tolerancia aspektusaira.

Pusztai Gábor tanulmánya Holland Kelet-Indiába (a mai Indonéziába) vezeti az olvasót, az írásában pedig egy eddig jórészt ismeretlen egodokumentumot, Radnai István 1914 és 1916 között írott naplóját az „ismeretlen” és az „egzotikus”, valamint az európai társadalmak trópusokról alkotott sztereotípiáinak (gazdagság, termékenység, kaland) a nézőpontjából járja körül. Radnai és unokatestvére, Székely László együtt indultak útnak Szumátrára, hogy ültetvényesként boldoguljanak,

mindazonáltal a kísérlet csupán öt hétig tartott. A bemutatott forrást a szerző nem csupán történészszemmel olvassa, hanem irodalomelméleti, kulturális antropológiai és posztkoloniális látószöveget is alkalmaz. Pusztai Gábor alaposan feltárja a „saját” és az „idegen” közötti ellentétet és azt, hogy mikor változik ez a viszony a tapasztalat hatására. Radnai a korai idealizált, egzotikus képektől fokozatosan eljutott a csalódottság és az identitásválság állapothoz. Ebből pedig jól látszik, hogy a migráció nem lineáris folyamat, hanem gyakran visszafordulás, megintás és újraértelmezés jellemzi, Radnai esetében pedig a „kiábrándulás” élménye, a szembesülés az „ismeretlennel” a hangsúlyos.

Az 1920-as és 1930-as években zajló ún. *gyermekvonatok* programjához kapcsolódó nyelvi adaptációs folyamatokról, a nyelvtanulás és a migráció metszéspontjáról kapunk rendkívül alapos és adatgazdag összefoglalást Nagy Roland tollából. A program keretében – az első világháború gazdasági és társadalmi következményeként – tízezer magyar gyermek került főként holland, belga és más nyugat-európai családokhoz, a jelenség pedig egyszerre volt humanitárius, szociális és kulturális természetű. A vizsgált periódusban a gyermekek jelentős része csak magyarul tudott, az idegen nyelvet beszélők többsége német, néhányan francia nyelvtudással bírtak. Éppen ezért a fogadó országokban hamar realizálódott, hogy a nyelvi akadá-

lyok komoly beilleszkedési problémákat generálnak majd. Emiatt megkezdődött az oktatási segédanyagok, mint például kis szöszedetek, képes szótárak, alapmondat-gyűjtemények és célzottan a gyermekek számára készült nyelvi segédeszközök létrehozása. A szerző a Hollandiában élő magyar gyerekek lehetőségei, a számukra készült tananyagok, azok tipológiája és tartalmi felépítése, továbbá a korszak magyar–holland nyelvi kapcsolódásai mellett azt is vizsgálja, hogy hogyan jelentek meg bennük a kulturális különbségek áthidalására szolgáló nyelvi és interkulturális kompetenciák. Tehát a nyelv nem pusztán technikai eszköz volt az integrációban, hanem a kulturális átjárhatóság szimbóluma is. A tananyagok a nyelven keresztül segítették elő a gyermekek beilleszkedését, az idegen közeghez való érzelmi kapcsolódást.

A következő témakör tanulmányaiából, amelyek az USA és a migráció vonatkozásai köré szerveződnek, jól követhető, hogy a migráció egyes vetületei az első kontinentális kongresszus megnyitásától (1774) egészen napjainkig az Egyesült Államok egyik legfontosabb politikai kérdését jelentik. Czeglédi Sándor és Németh Dominik közös tanulmánya az amerikai nyelvpolitika átalakulásáról, a migráció, a kisebbségek és a nyelvpolitika közötti kapcsolatokról ad áttekintést az 1774–1875 közötti – öt periódusra tagolt – időszakban. A hivatkozott források – elsősorban kongresszusi jegyzőkönyvek – alap-

ján a szerzők új megvilágításba helyezik az „amerikai soknyelvűség” történetét, alátámasztva, hogy a nyelvi diverzitás hivatalos elfogadása és a gyakorlati marginalizálás egyszerre volt jelen az USA történetének első évszázadában. A kutatás legfőbb megállapítása, hogy a nyelvpolitika nem elszigetelten fejlődött, hanem szorosan kapcsolódott az amerikai nemzeti identitás fejlődéséhez. A közös nyelv mint a „nemzeti egység záloga” időről időre előtérbe került a törvényhozásban is, a hivatalos tolerancia gyakran pragmatikus vagy ideiglenes jellegű volt, míg a háttérben egyre erősödő nativista és anglocentrikus diskurzus húzódott meg.

Szabó Éva Eszter izgalmas írásának fő kérdése az amerikai bevándorláspolitikai radikális átalakulásának az 1880-as évektől az 1920-as évekig történő feltárása. A tanulmány kezdőpontja egy kritikai keret: az Egyesült Államok önképét mint „bevándorló nemzet” megkérdőjelezve mutatja be, hogy a rassz és nemzetiség alapján történő kiválasztás már a 19. század végén elkezdődött. A nyugati parton az ázsiai bevándorlók elleni előítéletek, keleten pedig az olasz, kelet-európai és zsidó bevándorlók elleni nativizmus formálta a szövetségi politikát. A nativizmus keleti és nyugati változatainak egymást erősítő hatásának, valamint a politikai diskurzusban megjelenő rasszista ideológiáknak a megvilágítása a tanulmány újszerű és fontos hozzájárulása az amerikai

migrációtörténethez. Részletesen bemutatásra kerülnek, hogy hogyan alakultak ki és rögzültek a bevándorlási törvényekben azok a „faji” kategóriák, amelyek az egyes csoportokat alsóbbrendűként kezelték. Különösen értékes, hogy a szerző nemcsak jogi, hanem társadalmi és ideológiai dimenzióban is értelmezi a bevándorlás korlátozását mint nemzetépítési projektet. Jó példa erre a közvélemény és a kongresszus kölcsönhatásának az ismertetése, hogy hogyan használták fel a törvényhozók a sajtóban és politikai diskurzusokban elterjedt félelmeket a „faji keveredéstől” és a „nemzeti hanyatlástól”.

A Jézus-autópálya: Esettanulmány az amerikai indiánok Chicagóba történő migrációjáról és a keresztény egyházak szerepéről című dolgozatában Szathmári Judit arra keresi a választ, hogy az 1950-es és 1960-as években az őslakos amerikai közösségek nagyvárosokba, jelen esetben Chicagóba irányuló költözésében milyen szerepet játszottak a keresztény egyházak, különösen a katolikus és a protestáns gyülekezetek. Az 1950-es években a szövetségi kormányzat célja az volt, hogy az őslakosokat integrálják az amerikai társadalomba azáltal, hogy elhagyják rezervátumaikat és a városokba települnek. Mindez egy kevésbé vizsgált belső migrációs folyamatot emel ki, ahol a kulturális és szociális marginalizációra irányul a figyelem. Szathmári Judit nem idealizálja az egyházak szerepét, hanem kritikai módon mutatja be, hogy

ezek az intézmények egyrészt integrációs támogatást nyújtottak, másrészt aktív részesei voltak az asszimilációs folyamatnak. Bár voltak olyan törekvések, mint például Peter Powell atya tevékenysége a kereszténység és az őslakos kultúra közötti híd felépítésére, az őslakos közösségek számára a keresztény hit felé fordulás egyszerre indukált alkalmazkodási stratégiát és kulturális veszteséget.

Balogh Máté Gergely kutatása egy rendkívül komplex és részletgazdag témát, a 20. század második felében az Egyesült Államokban élő magyar emigráció és az állambiztonsági szolgálatok kapcsolatát tárja fel nagy alapossággal. A hidegháború elején kialakult az a narratíva, miszerint a Nyugatra távozott magyarok az államszocializmus ellenségei, különösen az USA-ban élők, akik a „legveszélyesebb” diaszpórát alkották. A szerző egyedi módon köti össze a magyar emigrációkutatást és az állambiztonsági működés vizsgálatát. E két terület közös – társadalom- és ideológiatörténeti – olvasata ritka és különösen releváns a hidegháborús kutatásokban. 1948 és 1989 között a magyar állambiztonsági szervek (ÁVH, majd a BM III/III) aktívan foglalkoztak az amerikai magyar emigráció megfigyelésével. A dokumentált kémtevékenység mellett különös figyelmet kap a kiképzés során használt (tan)anyagok tartalma és célja. Balogh Máté Gergely a primer források alapján meggyőzően érvel amellett, hogy a rendszer nemcsak ideológiailag, hanem operatíván is

alulstrukturált volt: egyrészt az USA-ban élő magyarok elleni hírszerzési tevékenység hatékonyságát éppen az információs hiányosságok gyengítették, másrészt a magyar állam saját identitáspolitikai narratíváit vetítette ki az emigrációra, amelyet egységesen veszélyforrásként kezelt, miközben valójában heterogén és többnyire politikailag passzív közösségről volt szó.

Lévai Csaba egy reformkori magyar értelmiségi, Bölöni Farkas Sándor amerikai útleírásának egyik kulcspontját, a George Washington sírjánál tett látogatásának körülményeit szemléli. A mikro- és eszméletörténeti értekezés röviden kitér Bölöni Farkas Sándor életrajzára, utazási élményeinek hátterére, és kiemeli az *Utazás Észak-Amerikában (1834)* című művének a hatását a magyar politikai gondolkodásra, majd bemutatja, hogy Bölöni hogyan írta le Washington sírját: a látogatás során az utazó nemcsak egy történelmi helyszínt keres fel, hanem erkölcsi példaképet és politikai eszményt is talál benne. Washington sírja nemcsak tisztelet tárgya, hanem a köztársasági erények és a népszuverenitás allegóriája is, Bölöni pedig a leírásával nemzetnevelő gesztusként példát kívánt állítani a magyarok elé.

A harmadik, egyben utolsó egység a közép- és kelet-európai migráció történetéből villant fel képeket. Tózsá-Rigó Attila az 1450-es évektől a 18. század végéig a Közép-Európában működő kereskedelmi hálózatok mobilitását, transzregionális

kapcsolatait és gazdasági jelentőségét rekonstruálja impozáns, hét különböző országban végzett levéltári kutatómunka alapján. A tanulmány fő tézise, hogy a korabeli határok nem voltak olyan merevek, mint ahogyan azt manapság elképzeljük. Ehelyett inkább átjárható vonalakat képeztek, amelyek lehetővé tették az emberek, áruk és információk permanens áramlását. A korszak gazdasági rendszere dinamikusan összekapcsolt hálózatként működött, e hálózatnak a központi tengelye pedig a Duna volt, amely fő kereskedelmi útvonalként kapcsolta össze Közép-Európa régióit. A szerző újszerűen vázolja, hogy ezek a kereskedői hálózatok nem pusztán gazdasági ügyleteket bonyolítottak le, hanem társadalmi és kulturális kapocsként is funkcionáltak a térségben.

A rendszerváltás (1989) utáni magyarországi belső migrációs folyamatokról olvashatunk Péntes János munkájában. Módszertani szempontból az analízis kvantitatív jellegű, a belső migráció térbeli és időbeli dinamikáit színes térképek és ábrák teszik szemléletesebbé. Az írás felhívja a figyelmet arra, hogy a belső migráció miként tükrözi a térbeli egyenlőtlenségeket, kiemelve, hogy a fejlettebb települések és régiók vonzóbbak, miközben a kevésbé fejlett térségek folyamatos népességvesztést szenvednek el. Ezek a tendenciák dinamikusan változtak: a különböző külső faktorok, mint például a 2008-as gazdasági válság, a COVID-19 járvány vagy a kor-

mányszati politikák jelentősen befolyásolták a migráció irányait és intenzitását. A szerző kitér arra is, hogy a migrációs veszteség és nyereség különbségei hogyan erősítették meg a települések közötti társadalmi-gazdasági polarizációt. A kötet utolsó tanulmányában Grunda Marcell elmélyült elemzést nyújt arról, hogy hogyan formálja át a migrációval kapcsolatos közbeszédet és a társadalmi percepciókat az információs kor, különös tekintettel az érzelmek által vezérelt kommunikációra. A szerző kritikai diskurzuselemzésen alapuló módszertannal dolgozik, amely a médiaelemzést kombinálja a szociológiai és kommunikációelméleti megközelítésekkel: a „*filter bubble*” (szűrőbuborék), az „*echo chamber*” (visszhangkamra) és a „*post-truth*” (igazság utáni) jelenségén keresztül kerül bemutatásra, hogy hogyan működnek a médiában azok a narratívák, amelyek a migráció kérdését leegyszerűsítő, érzelmi reakciókat kiváltó, manipulált formában közvetítik.

A kötet változatos és színvonalas írásai híven reprezentálják, hogy a népességmozgások típusai számos tudományág nézőpontjából érdemeket szereznek a vizsgálatra. Üdvözlendő, hogy az egyes elemzések olyan transznacionális összefüggések feltárására tesznek kísérletet, hogy azzal kilépnek a hazai (történet)tudomány Európa-centrikusságából. Az egyetlen kritikai megjegyzésem a szerkezeti felépítésre és a fejezetek közötti korlátozott összefüggésekre vonatkozik: az egyes írások a fejezetekben

nem kronologikus sorrendben követik egymást, mindazonáltal ettől eltekintve sem világos, az egyes fejezetekben a tanulmányok milyen logika vagy koherencia mentén követik egymást. Ugyanakkor mindez semmit sem von le a tanulmánykötet értékéből és a szerkesztők alapos munkájából, mivel nemcsak a szakembereknek biztosítanak tájékozódást,

hanem az érintett témák iránt érdeklődő szélesebb közönség számára is izgalmas olvasási élményt nyújtanak.

Andrékó Tamás Dániel

PhD-hallgató

DE Történelmi és

Néprajzi Doktori Iskola